

Linköpings Universitet
Institution Tema
Det kulturella arvet

Undervisningens utveckling fram till år 1842 tillämpad på Stora Åby socken

*The Evolution of Education up to 1842
Applied to Stora Åby Parish*

Eva-Lotta Hallgren
Handledare
Kjell Lejon

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

1. INLEDNING

- 1:1 Syfte och frågeställningar.....3
- 1:1 Källor och metod.....5
- 1:3 Presentation av Stora Åby socken.....6

2. BAKGRUND

- 2:1 Stora Åbys tidiga historia.....7
- 2:2 Medeltiden.....9

3 REFORMATION OCH FOLKUNDERVISNING

- 3:1 Reformationen.....10
- 3:2 Folkundervisning efter 1571 års skolordning.....13
- 3:3 Kunskapsnivån bland folket.....15

4. 1686 ÅRS KYRKOLAG

- 4:1 Kyrkolagens betydelse för undervisning.....16
- 4:2 Biskoparna Svebilius och Spegel.....17
- 4:3 Katekesförhör i Stora Åby socken.....18
- 4:4 Frihetstiden i Stora Åby socken.....19
- 4:5 Skolfrågans behandling inom Pro Fide.....20

5. BISKOP TROILS VISITATION ÅR 1783.....21

- 5:1 De Rogiers skolfond.....22
- 5:2 Undervisningen i Stora Åby.....23

6. HUSFÖRHÖRSLÄNGDERNA.....24

7.SAMMANFATTNING OCH SLUTSATSER.....26

8.Slutord.....28

- Ordförklaringar.....29
- Källor till Bilagorna.....30
- Bilaga I.....31
- Bilaga II.....32
- Bilaga III.....33
- Käll- och litteraturförteckning.....34

1. INLEDNING

Kristendomens grunddokument är en skrift, Bibeln, även kallad den Heliga Skrift. Under historiens gång har det vidare utvecklats en tradition som formulerats i skrift. Därför har behovet av att kunna läsa och förstå texter varit viktiga inom kristen tradition.

Den mer utvecklade skrifttraditionen kom till våra bygder och Sverige via kyrkans män. Våra äldsta dokument, brev och lagar, bär kristen prägel. Inte minst odlades skrivkonsten bland munkarna inom klosterväsendet. Böcker användes där i gudstjänst, i liturgi, i helgonfirande, i undervisning m.m. Vidare betonade munkarna vikten av skriftlig dokumentation av ingångna avtal m.m. Klostren och katedralskolorna, där präster skulle utbildas, blev våra första lärosäten.

I Östergötland fanns tidigt dels en katedral med katedralskola i Linköping, dels många kloster, ett tiotal, bl.a. Alvastra nära Stora Åby.

Genom reformationen förändrades mycket, bland annat fick det svenska språket ny auktoritet. Olaus Petri, "Mäster Olof i korgen" (talarstolen), översatte Bibeln till svenska och kom med förslag till folkundervisning. Han är den förste, som gjorde andra än de lärda intresserade av att lära sig läsa och förstå texterna i Bibeln. Dessutom kom Luthers Lilla Katekes ut på svenska såsom rättesnöre i alla livets skifte.

I Laurentius Petri skolordning av år 1571 fullföljdes tankarna, som innebar att alla skulle kunna läsa och förstå text. Moderna läroplaner kan sägas ha sina rötter i den skolordningen. När Folkskolan och Grundskolan kom, använde man samma principer, att så långt som möjligt ge alla barn och ungdomar samma utbildningsmöjligheter.

1:1 Syfte och frågeställningar

När man skall studera folkundervisningens utveckling under flera sekler, fram till 1842, blir det många frågor.

SYFTE: ATT STUDERA UNDERVISNINGENS UTVECKLING FRAM TILL 1842-ÅRS FOLKSKOLESTADGA, TILLÄMPAD PÅ STORA ÅBY SOCKEN.

1. Hur började undervisningen?
2. När kom den första skolordningen?
3. Vilka olika utbildningsvägar öppnades genom skolordningens stadgar?

Det är lätt att se skolordningen ur historiskt perspektiv. Genom reformationen blev gudstjänsten en allas angelägenhet, då hela predikan och nästan allt vad prästen sade, var på svenska. Gudstjänsten förenklades liturgiskt, men det gamla blev kvar, som inte stred mot den lutherska läran. Genom försvenskningen utvecklades ett svenskt skriftspråk och en svensk grammatik.

4. Hur följdes skolordningens regler?

Ärkebiskop Petri Gothus riktade ett sändebrev till prästerskapet år 1576, vari han föreslog att alla pastorat skulle lära lämpliga barn sången i mässan. Samtidigt skulle barnen få möjlighet att lära sig läsa i bok. Här möter oss för första gången folkskolans idé.¹

Då ingen skrev ner, hur läsningen utvecklades, finns många frågetecken. Många förbättringar och förordningar kom under stormaktstiden.

Läraryrket var en lika viktig fråga då som nu. Klockaren var ofta boklärare och blev lärare med tjänst i socknens olika byar. Antalet barn växte över sockenytan och vägen "till kunskap" var lång.

När Kyrkolagen kom år 1686, blev barnundervisningen åsidosatt. De delar, som i kyrkolagen behandlade undervisning, berörde mest trivialskolor, gymnasier och högre studier.

5. Förändrades folkundervisningen genom kyrkolagens paragrafer?

Frihetstiden hade reformkrav på undervisningen. Skolplikten kom 1723, genom en Kunglig Förordning.

6. Hur tillämpades den?

7. Vad hände om man uteblev från undervisning och husförhör?

8. Märktes skolplikten i Stora Åby socken?

9. På vad sätt, kan man kontrollera det nu, utan husförhörslängder?

10. Finns det bevis på läskunnigheten i Stora Åby socken?

11. Förändrades husförhören någon gång, i så fall på vilket sätt?

Den spirande industrialismen ställde tidigt krav på större kunskaper. I Stora Åby finns ett testamente, som är relevant i sammanhanget.*

12. När tillkom det?

13. Fanns det andra inkomster till skolkassan?

14. Hur användes pengarna?

---

¹ Wagnsson R, *Vår folkundervisning från medeltid till Enhetsskola*, sid 24.

Behovet av skolhus blev prekär på 1830-talet. Man skrev till Kungen om att få använda prästlöne-medel till detta. Svaret blev nekande. Skolhusfrågan löstes långt efter det 1842-års folkskolestadga kommit.

1:2 Källor och Metod

Folkskolestadgan år 1842 är en viktig milstolpe för folkundervisningen. Tidigare undervisning var beroende på enskilda personers och myndigheters intresse. Hur undervisningens utveckling förändrats under tidigare sekler, finns nästan inget skrivet om vad gäller lokal karaktär. Då min huvuduppgift har varit att undersöka hur undervisningen utvecklats i Stora Åby har främst otryckta källor måst användas. Stora Åby hade f.ö. närhet till Alvastra kloster under medeltiden och efter reformationen, då klostret upphört, relativt nära till skola i Vadstena och Skänninge, samt Visingsö.

Min metod för uppgiftens lösande har inledningsvis varit att granska det aktuella otryckta materialet som återfinns på Vadstena Landsarkiv, där samtliga arkiverade socknar finns i pärmar med register över befintliga sparade handlingar och akter. Där är det lätt att gå till källorna, bra dokumenterade och lätt tillgängliga.

Husförhörslängder står under bokstaven A och sockenstämmoprotokoll under bokstaven K. Stämmoprotokollen går längre tillbaka än husförhörslängderna, varför det är lämpligt att börja studera dem. Ganska fort hittades skolfonden, som en J.H. De Rogier testamenterat. Hans bakgrund vållade huvudbry, då källor presenterade honom olika. I en källa var De Rogier läkare och i den andra källan var han präst. Slutligen klarnade det, hur det förhöll sig. Flera andra för utredningen viktiga personer, har också flera källor.

Undervisningen har alltid varit kyrkans skötebarn, fram till modern tid.

Husförhörens protokoll visar läsförmågan och hur man förstod.

Husförhörslängderna A1:1 till A1:6 har använts liksom C:1. Bokstaven C står för Dop- och Begravningsböcker, men där finns även visitationsprotokoll från 1600-talet.

Sockenstämman var organisatoriskt och ekonomiskt ansvarig för undervisningens standard och spridning i socknen. Protokollsbok K1:a1, K1:a2, K1:a3 och K1:a6 har genomgått.

Vidare har för studiet av undervisningens utveckling flera tryckta arbeten använts, nämligen Viktor Fredriksson *Svenska Folkskolans Historia*, där del 1 omfattar tiden fram till 1809 och del 2 tiden 1810-1860, Ruben Wagnsson *Vår Folkundervisning från Medeltid till Enhetsskola* och Georg

Brandell *Svenska undervisningsväsendets och uppfostrans historia*. Dessa böcker har noga studerats för att se vad och vilka delar som berörde Stora Åby sockens utveckling av uppfostran och undervisning.

Linköpings Stifts Herdaminnen del V beskriver prästernas levnadshistoria i Lysings och Göstrings kontrakt. Där kan man se undervisningen från ett stiftsperspektiv. Prästerna var ofta både andlig ledare och ordförande i sockenstämman.

I *1686-ÅRS KYRKOLAG* redogörs för katekesundervisning med frågor och svar och legitimerar biskoparna Svebilii och Spegels arbeten för undervisningens utvecklande.

Litteratur om Ödeshögs kommun med Stora Åby har använts, liksom prof. Hilding Pleijel, *I Hustavlans värld*, prof. Egil Johansson *Kyrkböckerna berättar* och *Sockenliv i äldre tid*, Lennart Söderström *Norrländskt sockenliv under 1700-talet*, liksom *Den svenska boken 500 år*, med uppsatser av flera författare.

Till presentationen av Stora Åby har dels en Kyrkobeskrivning av Stora Åby använts dels Erik Meurlings *Linköpings Stifts Herdaminna V, Sveriges Bebyggelse landsbygden, Svenska Gods och Gårdar XIX*, Videgrens *Försök till ny beskrifning öfver Östergötland* liksom Riksantikvarieämbetets *Arkeologi i Stensträngsbygd* (Järnstad tillhör Stora Åby och förekommer i arbetet).

1:3 Presentation av Stora Åby socken

Stora Åby var ursprungligen förhållandevis väldigt stor till ytan. Delar av sydöstra hörnet gick till Trehörna, som bildades år 1652 som självständig socken. Sväms by i väster med Ödeshög var annexförsamling till Stora Åby mellan 1500-1910. Under denna tid, som delvis inkluderar uppsatsens undersökningsperiod, var Ödeshög en del av Åby med egen präst.² Socknen har slättbygd i norr och mellanbygd och skogsbygd ner mot det småländska höglandet. Vid 1800-talets början beskrevs Stora Åby av Videgren på följande sätt: "Denna socken vars längd är 2 1/4 mil lång och största bredd 1 1/4 mil, gränsar i öster till Rök, i sydost till Trehörna, i söder till Adelöv (i Småland), i väster till Ödeshög och i norr till Heda och Västra Tollstad. Marken är till större delen backig och bergig. Insjöar är Sjögårds- eller Bonderydssjön och Hallången. Från förstnämnda sjö flyter den omtalade Åbyån, som riktar sitt lopp mot Tåkern. Oskiftade hemman finns 67 7/8, som blivit skiftade till 54 3/4, av vilka 45 är skatte, 5 1/4

---

² *Linköpings Stifts Herdaminnen. del V Lysings kontrakt, Stora Åby sid 179.*

krono, 1 berustat säteri och 3 1/2 frälsehemman. År 1754 var folkmängden 1690 personer, år 1790 2116, och år 1824 2445 personer. Kyrkan står på kronogrund med ungefär lika avstånd till Vadstena och Skänninge. Namnet Åby är sammansatt av orden Å och By, då kyrkan ligger vid en by inte långt från nuvarande bäck, som troligen tidigare varit vattenrikare och fått namn av Å. Stora Åby kallas socknen av allmogen med avseende på hennes ytvidd".³

En modernare beskrivning av landskapet ger *Sveriges bebyggelse landsbygden*, som beskriver socknen efter andra världskriget. Nu är socknen mera en avfolkningsbygd utan industrier. Det framgår klart, att Stora Åby är en ren landsbygd, där kyrkans placering i dess norra del har under sekler gjort det svårt för många att komma dit vintertid. Stora Åby kyrka äldsta del är från 1100-talet med unika altartavlor.

Det militära indelningsverket var av utslagsgivande betydelse för den svenska hären från 1600-talets slut till in på 1800-talet.

Vid 1682 års riksdag framlade Kung Karl XI ett generellt förslag om ständigt underhåll av en armé på 1200 man i varje landskap i form av det ständiga knekتهållet. Roteringsen, d.v.s. fördelningen på jorden av knekتهållet uppdrogs, liksom tidigare indelningen, åt särskilda provinskommissioner. Deras åligganden bestod i att uppteckna alla hemman och fördelning av desamma på rotar alltefter storlek. Varje rote skulle uppsätta en soldat, varefter rotarna sammanfördes till kompanier om 150 nummer (man).⁴ Stora Åby hade åtta rotar. Tre rotar svarade för sergeantbostället, två rotar för korpralbostället, en rote för trumslagarbostället, en rote för profossbostället och den sista roten för piparebostället. Denna tidiga form av administration gjorde att socknen indelades i åtta rotar, varvid rotemän förekom vid sockenstämman förutom socknens sexmän.⁵

2. BAKGRUND

Arbetet behandlar undervisningens utveckling fram till 1842 -års folkskolestadga. Exempelen är hämtade från Stora Åby socken.

2:1 Stora Åbys tidiga historia

Den nya E4:an, som blir klar år 1999 genom Östergötland, har försenats genom att man funnit stensträngar i landskapet söder om Väderstad

³Videgren. *Ny beskrifning öfver Östergötland*, 2 sid 465.

⁴ *Svensk uppslagsbok*, band 14, spalt 236.

⁵ Videgren, *Ny beskrifning öfver Östergötland*, 2, sid 469.

samhälle, vilka är ett av landets största och bäst bevarade stensträngslandskap. Stensträngar är raserade låga stenmurar, som uppfördes av bönderna i trakten för ca 2000 år sedan.⁶ De ger oss en bild av ett välordnat system av boplatser, gravar, betesmarker, slåtterängar, fägator och gårdar. Att stensträngslandskapet är så väl bevarat beror på att det övergavs någon gång kring 500-talet efter Kristus. Den nya E4:an kommer att skära genom stensträngsbygden och innanför det blivande vägområdet ges tillfälle att studera en rad olika fornlämningstyper. En ovanligt väl bevarad boplatz vid Abbetorp blir undersökt. Även vid Järnstad i Stora Åby har ett par gårdar undersökts från tiden för Kristi födelse. Här har arkeologerna upptäckt lämningar efter låg teknisk järnframställning. Järnet framställdes i små ugnsgropar och råvaran hämtades ur vattendragen, s.k. myrmalm. Under äldre järnålder låg järnframställningen i Järnstad i direkt anslutning till boplatzen. Järnframställning från yngre järnålder finns på samma plats som den äldre gården medan övrig bebyggelse verkar ha flyttat upp mot dagens gårdsläge. Denna järnframställning förekom mellan 300 - 500 e. Kr., vilket är den tidigaste i hela Sverige.

Missionen startade på 800-talet men först efter år 1000 fick religionen sitt genombrott. En kyrklig organisation byggdes gradvis upp och indelningen i stift är känd från 1100-talets början.⁷ En förändring skedde med framväxten av det kristna kungadömet omkring år 1000. Kungamakten var omstridd, instabil och ibland regionalt begränsad. Perioden 1130 - 1200 - talets början kännetecknas av kampen mellan de erikska och sverkerska ätterna. Under denna tid kan kungadömet framför allt knytas till Götaland. I synnerhet Östergötland framstår som den framväxande kungamaktens egentliga bas.

Innan de första missionärerna kom, fanns ett primitivt skriftspråk, runorna. Dessa överlevde vikingatiden och förekom under medeltiden parallellt med latinska bokstäver. De första cisterciensermunkarna kom till Alvastra i Sverige år 1143, samtidigt som det byggdes flera kyrkor av sten i grannskapet. Åby, Ödeshög, Västra Tollstad, Rök och Hedas första kyrkor byggdes vid denna tid. Västra Tollstad lär f.ö. vara en av Östergötlands äldsta kyrkoförsamlingar, och omtalas år 1156 i *KRÖNIKORNAS* berättelse om Kung Sverker. Av denna framgår klart, att Stora Åby och de andra socknarna i Lysings härad var kristnade och hade tillgång till kloster för undervisning och mässor med egen *curatus*. Kristendomens införande hade samma verkningar som i övriga länder i Västeuropa, inte minst värdefullt i uppfostringssynpunkt i Sverige. Sederna mildrades, blodshämnden inskränktes och de löst förbundna landskapen slöts samman av kyrkans och maktens enande kraft. Den kristna kyrkans

---

⁶ Riksantikvarieämbetet, *Arkeologi i Stensträngsbygd*, hela häftet.

⁷ *Nationalencyklopedien*, band 17, sid 536.

upprättande medförde förbindelser med övriga Europa och därmed del av den högre andliga odling som utvecklats i sydligare länder.⁸

2:2 Medeltiden

Medeltiden i Sverige är tiden mellan landets kristnande fram till reformationen och valet av Gustaf Vasa till kung år 1521. Under äldre medeltid samverkade kungamakten ofta med kyrkan. Vid Skänninge möte år 1248 bestämdes av det påvliga sändebudet, att präster skulle leva i celibat (ogifta) som munkarna. Prästerna skulle bara tänka på kyrkans tjänst, skild från det övriga folket. De bildade ett särskilt stånd, prästeståndet eller det andliga ståndet. Kyrkan kom med tiden att äga många gårdar. Kung Magnus Ladulås beslöt, att dessa kyrkans gårdar skulle vara befriade från skatt, det andliga frälset. Vid mötet på Alsnö omkring år 1280 bestämde kung Magnus också, att den, som kunde hålla stridshäst och rustning befriades från skatt till konungen. Detta blev det världsliga frälset.

I de medeltida klostren inrättades tidigt skrivrum (skriptorier), där särskilt yngre munkar utförde sitt arbete under abboten. Överallt där kloster fanns uppstod skolor dit kringboende skickade sina söner för undervisning och uppfostran. Cistercienserklostren lades helst i ödemarken och fick stor betydelse för lantkulturen, då åkerbruk och boskaps- och biskötsel idkades och nya tekniker introducerades. Dessa sysslor utfördes av lekbröder (conversi), som upptagits i klostren. Cistercienserna missionerade och spred kunskap där de var verksamma.⁹ Det var munkar, som skrev de testamenten, som finns omtalade i flera socknar kring Alvastra kloster. År 1327 testamenterade Johannes Erlenzon pengar till prästerna i Heda, Åby och Ödeshög.¹⁰ Testamentets latinska text lyder: "*viris discretis dominis curatis Swenoni in Hedhe, Sunoni i Aaby, Jacobo i Öthöshögh, cuilibet predictorum sacerdotum do vnam marckam denar. Item ecclesiae in Haestholm vnam capell(am) videlicet indumenta sacerdotalia, ornamenta altaris, calicem et pixidem argenteos cum tribus marchis denar, ob honorem dei et remissionem meorum peccatorum do et lego perpetno possidenda*". Försök till översättning: Till de utmärkta herremännen "curatorerna" Sven i Heda, Sune i Åby, Jacob i Ödeshög, ger

---

⁸ Brandell G., *Svenska undervisningsväsendets och uppfostrans historia, första delen, sid 32.*

⁹ Brandell G. *första delen, sid 42.*

¹⁰ Linköpings Stifts Herdaminne. V. Lysings kontrakt, Stora Åby, sid 180

jag 1 mark denar till vars och ens prästerliga predikan. Likaledes ger jag till kyrkan i Hästholmen, ett kapell, prästkläder, altarprydnader, kalk och oblatskrin av silver tillsammans med 3 mark denar. Jag ger det till Guds ära och mina synders förlåtelse och säger att det skall ägas för alltid.¹¹ Några år senare bevittnade *curatus* Hermannus Enuardi i Stora Åby ett morgongåvobrev.

Under 1400-talet förekommer två *curatus* i Stora Åby, den förste bevittnade ett bytesbrev med sigill, som hade bilden av en kalk. Den andre Johannens de Aby blev befullmäktigad av biskop Henrik i Linköping 1469 och skulle tillsammans med några andra undersöka Catharina Ulfsdotters, heliga Birgittas dotters, underverk.

1350 omnämnes Haquinius de Ödheshöghe i ett testamente och några år tidigare bevittnade en *curatus* gåfvobrev till Alvastra kloster.¹²

Under medeltiden var läskunnigheten låg, men många kunde *PATER NOSTER* och *AVE MARIA* utantill. Naturligtvis lärde sig många känna igen olika ords teckning, så de kunde peka rätt¹³ Härav blir svårigheterna fler för kontroll av läskunnigheten. Kristendomen förändrade husbondens roll i familjen. Nu kunde barn inte längre sättas ut i skogen utan skulle döpas. Husbonden måste minst en gång om året gå till bikt, där han utfrågades om sitt förhållande till hustru, barn och tjänstefolk. Religiösa bruk och sedvänjor inskräptes, liksom sinne för lag och rätt. Denna ordning accepterades snart av gemene man.

3. REFORMATION och FOLKUNDERVISNING

Man räknar med att nya tiden börjar från två händelser under 1520-talet, nämligen Gustaf Vasas val till konung 1521 och Västerås riksdag 1527.

3:1 Reformationen

Reformationen innebar inget större steg framåt i utvecklingen vare sig beträffande undervisning eller lärdomsskolor. Skillnaden var att reformatörerna predikade individens fria val att gå frälsningens eller förtappelsens väg. Det räckte inte längre med att "rabbla upp" de tio budorden och trosbekännelsen, man skulle även förstå dem. Detta behov

¹¹Linköpings Stifts Herdaminna V. *Lysings kontrakt, Stora Åby*, sid 180.

¹² Ibid. sid 180.

¹³ *Den svenska boken 500 år*, sid 24 ff.

födde katekesen. Predikan sattes i centrum. Till hjälp för prästerna utgav Olaus Petri "*Een lijten postilla*" år 1530.¹⁴

Olaus Petri vigdes till diakon 1520 av biskop Mattias i Strängnäs en kort tid före Stockholms blodbad, där biskopens huvud föll för bilan. Genom reformationen fick det svenska språket ny auktoritet. Hela Bibeln översattes till svenska och blev klar år 1541, medan Nya Testamentet redan var översatt år 1526. Olaus Petri var den som utförde översättningen. Hans litterära verksamhet anses börja år 1526, då "*Svenska sånger eller visor*", vår äldsta psalmbok utkom. De första böckerna som trycktes på det Kungliga tryckeriet i Stockholm 1526 hade ordet undervisning i titeln. Den ena "*Een nyttwigh wnderwijsning*" var nyttig för alla, särskilt enfaldiga präster.¹⁵

Gustaf Vasa hade inget större intresse av folkundervisning men behövde skrivkunnigt folk i sitt kansli. Ett öppet brev sändes till landets innebyggare år 1533 med uppmaningen, att hålla sina barn i skolan och understödja skolorna.¹⁶ Undervisningen fick nu ett moraliskt- etiskt syfte; skolan skulle ge utbildning till ett kall eller yrke. Det senare var viktigast för Gustaf Vasa, som skrev ett brev till biskoparna år 1547: "*Sätt barnen i skolan*". Året därpå kom en ny uppmaning om detta, som säkerligen var välbehövlig, med tanke på att Gustaf Vasa i reformaionen ryckte undan den ekonomiska grunden för landets andliga kultur.

Gustaf Vasa kallade in den pommerske adelsmannen och teologen Georg Norman, främst som lärare för prinsarna, men också med planer på ett återupprättat universitet i Uppsala.¹⁷ På en herredag i Örebro år 1539 fattades beslut om en visitationsordning, tydligen författad av denne Norman. Katekesundervisningen fick utförliga bestämmelser, främst för vuxna församlingsmedlemmar, men även en liten skolordning för latinskolorna.¹⁸

Till visitationsordningen, som skulle omfatta hela riket, kombinerades en kraftig kyrkoreduktion.¹⁹ Kyrkoplundringen avgjorde de normanska kyrkoreformatörernas öde. Den var delvis en bidragande orsak till Dackefejden. Därefter skulle predikningar och undervisning om överhetens makt och värdighet återställa konungamaktens höghet i folkets ögon.

---

¹⁴Wagnsson R., sid 16.

¹⁵Ibid., sid 17.

¹⁶*Svenska folkskolans historia*, del 1, sid 89; Brandell G., I, sid 312.

¹⁷Ibid, sid 91; Brandell G., I, sid 361.

¹⁸Ibid, sid 92.

¹⁹Ibid, sid 93; Kumlien K., *Sveriges historia för gymnasiet*, sid 88.

Luthers Lilla Katekes, blev rättesnöret för undervisningen fram till år 1919.²⁰ I företalet framhöll Luther, att man flitigt borde läsa och öva ungdomen i de stycken, som tillhör katekesen eller barnundervisningen. Minst en gång i veckan borde husbonden fråga och förhöra sina barn och sitt husfolk, så de kunde trons huvudstycken. Dessa är tio Guds bud, trosbekännelsen, Fader vår, dop och nattvard. Så började hemundervisningen. Olaus Petri inriktade sina strävanden främst på fostran och undervisning av de breda lagren. Viktigast var, att den evangeliska förkunnelsen skulle bli till nytta för alla. Det var föräldrars och prästers viktigaste uppgift att förmedla kunskaper i det "nödvändiga", trots att de var dåligt rustade för det.²¹

Redan tidigt hade Laurentius Petri varit sysselsatt med förarbetet till en kyrkoordning. Han var ärkebiskop sedan 1531, men trots att han hade en svår ställning under den normanska tiden, behöll han dock visst kyrkligt inflytande. Kyrkliga myndigheter försökte genom föreskrifter få en enhetlig stadga i kyrkligt avseende.²² På detta sätt kom en förordning år 1548 "*Om skolor och barn i skola*". För kyrkan var det en viktig uppgift att få barn till skolorna. Förordningen avsåg, att prästerna skulle förmå folk till att sätta sina barn i skola, så de kunde bli "*Lärda och förståndiga män*", att tjäna Guds rike. År 1551 kom ännu en stadga med föreskrifter rörande katekesundervisning. Prästerna skulle tillse, att folk lärde sig katekesen. Stadgarna kompletterades året efter med Vadstena artiklar, bestämmelser om villkor för tillträde till nattvarden. Ingen, som inte kunde Fader vår, trons artiklar och tio Guds bud skulle få sakramentet. Dessutom skulle man redogöra för varför man gick dit.

Frågan om allmän kyrkoordning arbetades fram och stadfästes år 1571 under Johan III:s regering. Den blev genom sin normerande ställning normgivande för organisation, predikan, gudstjänst, själavård, folkfostran och undervisning i över hundra år, en huvudfaktor i det svenska kyrkolivets historia intill våra dagar.²³

---

²⁰*Svenska folkskolans historia*, del I sid 75.

²¹*Ibid.*, sid. 80.

²²*Ibid.* sid. 96.

²³*Ibid.*, sid. 97.

3:2 Folkundervisning efter 1571-års skolordning

1571-års kyrkoordning kompletterades med en skolordning, en för samtiden ovanligt omfattande och innehållsrik sådan.²⁴ Den tog upp gammal skolsed och försökte bibehålla och reformera denna. Vår första skolstadga hade tysk förebild och byggde på Melanctons tankar, men den svenska skolordningen var utförligare.²⁵ Genom dess anknytning till kyrkan, blev undervisningen en hela församlingens angelägenhet. Skolan fick sin breda folkliga förankring, som den ännu har. Genom sockengång, d.v.s. att gå runt i socknen och få gåvor, blev det möjligt för fattiga att få del av undervisning. Skolordningen blev normerande till modern tid. Vår första form av husförhör stadgades i skolordningen. På landsbygden, där folk inte kunde komma till kyrkan mer än en gång på söndagen, skulle katekesen predikas i samband med högmässan. Halva predikan användes till katekesförhör och halva "till att förklara evangelium". Dessa katekespredikningar avsågs inte bara förklara kristendomens huvudstycken. De skulle också prägla in katekesens text. Textorden skulle uppläsas långsamt och beskedligt, så att alla i görligaste mån kunde uppfatta dem och sedan var för sig läsa efter dem.²⁶ Präster på landet kunde genomföra detta i form av en diskussion med undervisning. Man skulle se mer till Guds bud, än till egen vinning. I skolordningen fanns även svar till bönder, som hade invändningar mot att sätta sina barn i skola. Ett skäl var, att barnen behövdes hemma till arbete, då barn som sändes till skolan blev "skalkar och bovar". Många uppnådde inte avsett mål utan togs från skolan antingen med eller mot sin vilja. "Skalkar och bovar" hade även studerande ynglingar blivit under medeltiden, då sockengången legaliserade tiggeri. Varje upplösning av religiösa och sedliga värden brukar medföra sedligt förfall.²⁷

Då 1571-års skolordnings kursplan var ofullständig var det omöjligt att på alla punkter bilda sig en klar uppfattning om innehållet i undervisningen.²⁸ Skolordningen behandlade främst latinskolorna med fyra klasser men även mindre skolor med endast två klasser antyds. Klasserna kallades för "hopar eller kretsar", i förhållanden lik den gamla Folkskolans B2-skola med 3 årsklasser tillsammans.

---

²⁴ Färnström E., *Om källorna till 1571- års Kyrkoordning*, sid 32.

²⁵ *Svenska folkskolans historia*, del I, sid. 96

²⁶ *Ibid.*, sid 100.

²⁷ *Brandell G.*, första delen, sid 314.

²⁸ *Ibid.* sid 320 ff.

Skoldagen var lång, ungefär 12 timmar per dag som på medeltiden. Eleverna indelades i grupper efter kunskapsnivå. Första klassen lärde sig läsa, medan de andra trängde in i grammatikens formlära.²⁹ Läraren skulle föra närvarolista och ha läxförhör. När barnen lärt sig läsa och skriva undervisades de i latin, kristendomskunskap och sång. Då sång förekom vid skolarbetets början och slut varje dag, ägnades en timme ytterligare åt musik. Äldre elever hjälpte till med att undervisa nybörjare i läsning. De kallades informatorer och skulle skifta varje dag, så ingen skulle försumma sina egna studier. Arbetet i klassen var 51 timmar i veckan. Dessutom tillkom hemuppgifter och undervisning på lördagar och söndagar förutom extra övning till söndagens kyrkosång. (Bil. 1)

1571-års skolordning är ett troget uttryck för reformationstidens andliga kultur. Den säger att skolmästaren skall lära ut så mycket svenska, "*som hör till tiderna (d.v.s. gudstjänsterna) i kyrkorna*".³⁰

Den nya skolordningen uppfyllde inte alla krav, för på "*Herredagar i Vadstena år 1580*" förekom klagomål på bristen av goda hantverkare i städer.³¹ Där förklarade man att man önskade sig tre utbildningsvägar: Den lärda skolan, skrivskolan i och för handelsutbildning och hantverksskola. Den grupp, som bara skulle tjäna behövde ingen utbildning utöver den kyrkliga katekesundervisningen.

I folkrikare pastorat behövde prästen medhjälpare, vilka kallades kaplan eller diakon. Man försökte inordna kaplanerna i den kyrkliga undervisningsverksamheten. Deras existens var inledningsvis otrygg men de fick så småningom lön, en del av klockarräntan.

Den ram som 1571 års skolordning satte för skolan, blev snart för trång. Under ärkebiskop Kenicius ledning och med hjälp av biskoparna Rudbeckius och Gothus tillkom en ny skolordning, som godkändes av prästerskapet år 1611 i Örebro.³² Skolan delades in i en fyrklassig provinsskola för allmän medborgarbildning, där kristendom, latin och musik dominerade schemat.

Prästerna skulle vara flitiga i sitt kall och ämbete; "*i synnerhet skola the lära och examinera ungdomen i Catechismi läro och öfningz stycker, tagandess sikh ther till wissa idher, antingen före eller efter predikan om Söndagar och Högtijdessdagar.*" Om föräldrarna inte skickade sina barn "*till lärdom och förhör, skola the hållas från Sacramentet.*"³³

²⁹ Svenska folkskolans historia, del 1 sid 101; Brandell G., första delen, sid 323.

³⁰ Brandell G., första delen sid 331; Wagnsson R., sid 21.

³¹ Svenska folkskolans historia, del 11, sid 109.

³² Wagnsson R., sid 26 ff.

³³ Ibid., sid 43.

År 1642 kom Amos Comenius, "pedagogikens fader" till Sverige för att utarbeta läroböcker för olika stadier. Dessa blev godkända då han år 1646 åter besökte Sverige. Han hade flera beskyddare här, nämligen Axel Oxenstierna, Johan Skytte och Louis de Geer. Det har sagts om honom, att han "fortrade den innerligaste förening mellan uppfostran och undervisning, härledde uppfostringsläran ur människans sedliga bestämmelse, betonade vikten av kroppens vård och utveckling, gav upphov åt åskådningsundervisning, verkade för folkundervisning (folkskola som bottenkola), för modersmålets och realämnenas införande i undervisningen samt för bättre metoder i allmänhet, särskilt beträffande språkundervisningen m.m."³⁴

Ungefär samtidigt som Comenius arbetade fram läroböcker gav biskop Paulini ut år 1637 en första lärobok för kristendomsundervisning i församlingarna. Det efterföljansvärda var metoden med frågor och svar, inte bara att rabbla utantill. Av särskilt intresse var inlärningsövningarna för barn och ungdom med frågeövningar för att se hur de förstått innehållet.³⁵ Ärkebiskop Kenicius gjorde resor till Norrland och medverkade till de s. k. norrländska kyrkostadgarna. Där stod det bland annat att om någon försummade att lära katekesen straffades personen med böter och "Den icke haver penningar, skall sätta huden till".³⁶ Under stormaktstiden uteblev ståndspersoner från katekesförhör. Adeln hade skaffat sig egna huspräster för att komma ifrån de besvärliga kyrkobesöken. Drottning Kristina påpekade emellertid klart, att alla tillhörde kyrkan, ingen undantagen, och att kyrkobesöken var obligatoriska.

3:3 Kunskapsnivån bland folket

Klockaren fick tidigt på 1600-talet sköta många olika uppgifter. Han skulle sköta kyrkklockan, biträda vid gudstjänsten, ha hand om kyrknycklar och ansvara för inventarier samt följa prästen på sockenbud (nattvard till sjuka och döende). Dessutom skulle han vara skyldig att biträda vid barnundervisning. I sammanhanget står att han "*skall undervisa sockenborna i katekesen*".³⁷ Genom skolutbildade klockare kunde intresset för allmänbildande ämnen tillgodoses, framför allt läsning och skrivning. Resultatet av klockarundervisningen tyder på att menighetens kunskaper var goda. Biskop Spegels visitation i Stora Åby år 1694 vittnar om det. Protokollet säger att läraren fick beröm med acklamation för sitt

³⁴ Svenska folkskolans historia, del I, sid. 48.

³⁵ *Ibid.*, sid 128.

³⁶ *Ibid.*, sid 131..

³⁷ *Ibid.*, sid 142.

arbete med församlingsborna. Biskopen sade att många församlingar borde likna Stora Åbys undervisningsnit.³⁸

4. 1686-ÅRS KYRKOLAG

4:1 Kyrkolagens betydelse för undervisning

Den kyrkolag, som kom till stånd år 1686, blev genom konungens eget ingripande och maktspråk betecknad som ett "hastverk".³⁹ Den stora bristen i kyrkolagen var, att den saknade en särskild skolordning, vilket skulle varit en avsevärd vinst för undervisningen.

I kyrkolagen stadgades, att klockaren inte fick hidras från sin plikt, som ålägg honom, att "*med all flit och trohet....driva barnaläran.*" Hur undervisningen skulle bedrivas, fanns inget stadgat. Troligen gällde kyrkolagens andra kapitel paragraf 10, där det står: "*Prästen skall hålla längder på sina åhörare för att kunna ge besked om deras framsteg och kunskaper i kristendom*". Kunskaperna betygsattes och lägsta kunskapsgruppen, att kunna Luthers lilla katekes utantill, skulle uppfyllas av alla. Det var det kunskapsmätt klockaren hade för att lära alla ungdomarläsa. Det tillhörde prästens tjänst att få i stånd en mer spridd läskunnighet i församlingarna. Prästerskapets hemställen innebar långt gående åtgärder i fråga om barnundervisning. Föräldrar, förmyndare och husbönder var skyldiga vid vite att hålla barnen i skola, till dess de lärt sig läsa innantill i bok och Luthers lilla katekes utantill.⁴⁰

Biskop Spegel i Linköping gjorde ett förslag till ny skolordning. Han började med denna redan som superintendent på Gotland 1680, där han stötte på motstånd från folkets sida, "*som på gensträvighet och olydnad följa plägar*".⁴¹

I början av år 1686 underställdes katekesförslaget konungens prövning. Det godkändes och trycktes, men innan katekesen kom ut, måste Spegel lämna Stockholm, då han skulle tillträda biskopsämbetet i Skara.⁴²

Spegels katekes utsattes för hårda angrepp inom prästeståndet.

Det av biskop Spegel uppgjorda förslaget till ny skolordning omarbetades av Lindschöld. Detta förslag överlämnade ärkebiskopen till prästeståndet. Efter en överarbetning, som Spegel var verksam i, blev detta förslag slutligen godkänt av prästeståndet. På grund av Lindschölds bortgång

³⁸ VaLa *Stora Åby, C.:1 sida 25*

³⁹ *Svenska folkskolans historia*, del I, sid. 223.

⁴⁰ *Ibid.* sid 229 och 282; Wagnsson R. sid 68.

⁴¹ *Ibid.* sid. 207.

⁴² *Ibid.* sid 252 ff.

fördröjdes ärendet, så först år 1693 utkom den nya skolordningen.⁴³ I skolordningen stadgades åter att barnen skulle få färdigheter i innanläsning. I landsförsamlingarna var de kyrkoherden, som skulle utse kompetent person att undervisa barnen i församlingen.⁴⁴ Det var därmed stadgat i allmän lag, att barnen inte bara skulle undervisas i kristendom utan även få färdigheter i all läsa innantill. Eleverna placerades i tre olika grupper alltefter framsteg. Den första gruppen skulle kunna texten i Luthers lilla katekes, den andra gruppen Luthers förklaring och den tredje gruppen skulle fatta och förstå spörsmål och hustavlan samt lära sig bibelspråk, "*på vilka vår tro sig grundar.*"⁴⁵ Efter 1686-års kyrkolag började svenska präster bokföra sina församlingsbor och deras kunskapsnivå i husförhörslängder, vari vi nu kan kontrollera, vad som betygsattes och var viktigt att kunna. Ungdomens katekeskunskaper kontrollerades vid de årliga prostvisitationerna, som fick karaktären av examen.

4:2 Biskoparna Svebilius och Spegel

TVå biskopar som var mycket nitiska och uträttade mycket av intresse för undervisningen var ärkebiskop Svibilius och biskop Spegel (den sistnämnde biskop i Linköping). Det förutsattes, att katekesens text skulle vara inlärd och att barnen såvitt möjligt fått färdigheter i innanläsning.⁴⁶ Spegel utgav tillsammans med sin vän och bskyddare Lindschlöd år 1688 en "*Barnabibel*", som bestod av omskrivningar av Psaltaren och fanns även med i 1695-års psalmbok. Prästernas frågor till ungdom kunde gå utöver de söndagliga katekesövningarna. Att ge mer kunskap nyttjades flitigt. Uteblev någon utan laga förfall vid visitation av prost blev det böter. Man kontrollerade inte bara hur folket läste utantill och innantill, utan även hur de förstod textorden. Biskop Spegel föreskrev, att ordagrann utantilläsning inte skulle krävas rörande spörsmålsboken, en slags troslära.⁴⁷ Den skulle förklaras i slutet så, att åhörarna inte bara skulle lära sig den utantill, utan med egna ord förstå dess rätta mening och tillämpa den till lärdom, tröst och förmaning.⁴⁸ Spegel arbetade även fram ett förslag om att skolan skulle ha uppehåll mellan 24/6 till den 24/8 och mellan 1/11 till den 1/2. Detta förslag blev gällande över hela landet. Skolåret hade fått terminer. Han arbetade också fram ett förslag till att få bättre närvaro vid förhören. I en skrivelse år 1692 hemställde Spegel, att

⁴³ *Svenska folkskolans historia*, del I, sid 226; Wagnsson R. sid 70.

⁴⁴ Brandell G. sid 490 ff; *Svenska folkskolans historia*, del I, sid 227.

⁴⁵ *Ibid.*, sid.230; Wagnsson R., sid 69.

⁴⁶ *Ibid.*, sid. 232; Brandell G., 2, sid 516.

⁴⁷ Brandell G. sid. 494.

⁴⁸ Wagnsson R.. sid. 69

åtgärder måste vidtagas. Förslaget blev en resolution från Kungl. Maj:t dec. år 1697, där Konungens befallningshavande (landshövdingarna) ålades "att slika rotemästare utväljaa och förordna" ett sätt att få bukt med ungdomens olust till undervisning och förhör.⁴⁹ Förhöret skulle inte vara för långt eller betå av svåra frågor. Helst skulle förhöret vara en dialog, en modern undervisningsform.

Svebilii katekes utkom år 1689 och låg till grund för kristendomsundervisningen i vårt land i över hundra år. Katekesens titel var "*En enfaldig förklaing till Luthers lilla katekes, ställde genom frågor och svar*". År 1686 utkom en katekesförklaring, som granskats av de teologer, som utarbetat kyrkoordningsförslaget. Det var svårt att trycka en teologisk skrift utan att bli beskyld för bristande renlärighet. Svibilius svarade på ettav regeringen infordrat yttrande, att en prästerlig kommitté skulle omarbeta förklaringen. Kopmmittén fullgjorde aldrig uppdraget och år 1688 fick ärkebiskopen befallning av kungen att omarbeta katekesförklaringen. Den nya katekesen framlades år 1689 för prästerskapet och blev godkänd. Den användes som lärobok i religionsundervisning ända fram till år 1811 men blev aldrig officiellt godkänd som lärobok.⁵⁰ Biskop Spegel lämnade noggranna anvisningar om katekesförhör. De skulle inledas och avslutas med bön, helst även med en eller två versar ur Psaltaren 119.

4:3 Katekesförhör i Stora Åby socken

Det var inte bara ungdomar, som slarvade med katekesundervisningen. Prästen Daniel Arfvidsson Rydelius, som glatt sig åt de goda kunskaperna i läsning, hade problem med några äldre församlingsbor. Han skrev till Domkapitlet år 1696, att några av dessa inte ville göra framsteg i katekesförhören. Två soldater hade undanhållit sig från förhör, till andras förargelse. Biskopen svarade med att församlingen skulle skriva till översten, om dessa soldaters vårdlöshet mot Gud och Kungl. Maj:ts förordningar och att de näpstes med eftertryck.⁵¹ Några andra slarvade även de med husförhören. Prosten klagade över att en sockenman aldrig kommit till husförhör eller gått till nattvarden. Mannen hade ställtq inför världlig rätt men dog innan dom fallit. Hur skulle en sådan person begravas? Av svaret framgår, att det var lämpligast fråga världslig rätt om begravningen.⁵²

⁴⁹ Svenska folkskolans historia, del I, sid. 266.

⁵⁰ Brandell G. II, sid 21.

⁵¹ Linköpings Stifts Herdaminnen V, Lysings kontrakt, Stora Åby, sid 182-188.

⁵² 1686-års Kyrkolag, kap. 9:2.

Annexförsamlingen Ödeshög fick år 1769 en komminister Claes Eek, som utvecklade en bra undervisning och utträttade mycket. Han lämnade in en förklaring till några drängars beteende till Domkapitlet. Han hade läst upp om drängarnas ofog från predikstolen.⁵³ Komminister Eek skrev i sin förklaring, att det var obetänksamma ungdomar som höll på med dansgillen, leksugor och nattliga sammankomster. Consistorium förklarade sitt välbehag över visad nit mot lika oordentligheter och bad honom fortsätta fullgöra, vad kyrkotukt och världslig lag kräver i sådana mål⁵⁴

4:4 Frihetstiden i Stora Åby socken

Frihetstiden hade reformkrav vad gällde undervisningen. Kravet på, att alla skulle lära sig läsa och förstå text, tvingade fram skolplikt år 1723.⁵⁵ Det var den första allmänna förordningen i vårt land rörande barnundervisning. Dess betydelse består i stadgan om allmän undervisningsplikt. Lydde man inte, var man en brottsling. Nu måste alla skicka sina barn till undervisning. Då läskunnigheten blev större krävdes mer litteratur för undervisning och ökat intresse för läsning.

Under frihetstiden hade Stora Åby en stridbar präst, Fredrik Bagge, som ofta var invecklad i tvister och konflikter av olika slag. Han var en god talare och hans likpredikan över Fröken Ribbing på Trehörna finns bevarad i tryck. För eftervärlden blev han kanske mest känd som den som bekostade nästan hela ombyggnaden av Stora Åby kyrka.⁵⁶ Under hans tjänstgöringstid, var det också biskopsvisitation. Denna gång av biskop Rhyzelius. Även nu fick församlingens borna beröm för sina goda kunskaper i innanläsning och vid katekesförhöret.⁵⁷

---

⁵³ *Linköpings Stifts Herdaminnen V. Lysings kontrakt. Stora Åby*, sid. 220-222.

⁵⁴ *Till församlingarnas präster från Linköpings Stift. 1910*, sid. 54.

⁵⁵ *Svenska folkskolans historia, del 1. sid 283; Wagnsson R. sid 83.*

⁵⁶ *Linköpings Stifts kyrkor, beskrivning av Stora Åby kyrka, finns i kyrkan..*

⁵⁷ *Linköpings Stifts Herdaminnen V. Lysings kontrakt. Stora Åby. sid 188-191.*

4:5 Skolfrågans behandling inom PRO FIDE

År 1771 bildades ett samfund av hovpredikanten Wrangel, som efter studier i Grifswald, varit kyrkoherde i Wiacoa i Amerika. Efter hemkomsten till Sverige blev han hovpredikant och kyrkoherde i Sala. Nu bildades ett samfund, som antog namnet "*Societas svecana Pro Fide et Christianismo*" (*Pro Fide*), som hade samma syfte, som det engelska "Society for Promoting Christian Knowledge". Samfundet liksom herrnhutismen var drivande i undervisningsfrågor⁵⁸.

I samfundet Pro Fides arkiv finns aktstycken som behandlar skolor på landsbygden. En skrivelse redogjorde för barnundervisningen.⁵⁹ Varje rote skulle ha en skolmästare, som mot ringa avgift undervisade barnen i "*att läsa innantill och kristendomens huvudstycken utantill*".

Undervisningen av fattiga barn skulle göras av fattigskolmästaren. Avgifter och kostnader för nödiga böcker betalades av en särskild fattigskolkassa. Vid undervisningen användes Svebilii förklaring från år 1689, i enlighet med en Kunglig Kungörelser från år 1772. Skolmästarna blev undervisade i vissa frågor, bl.a. tredje trosartikeln, som skulle komplettera Svebilii katekes. Skolmästarna hade fått vissa metodiska anvisningar, hur de "*genom frågornas fördelande och ombyte av ord*" skulle försöka förmå barnen "*att binda tankar och begrepp med vad de läste, så utantilläsningen inte bara blev mekaniskt munpladder*".⁶⁰

Till lärare i folkrika och rika församlingar borde någon utses, som läst vid akademien. Där detta inte var möjligt, skulle skolmästar- och klockarsysslan förenas, varvid man borde tillse att lönen var tillräcklig för en mans uppehälle. I de församlingar, som hade antalet barn utspritt i byar med avstånd från varandra, skulle barnaläraren flytta från den ena roten till den andra, efter fastställd ordning, så att alla rotarna fick undervisning varje år. Denna skola blev mindre effektiv genom resandet och tiden för största delen av barnen kunde då "*fruktlöst gå förbi*".⁶¹ Därför skulle nödvändigt antal läromästare antagas för barnens undervisning. Var det svårt för skolmästaren att hinna med alla rotar, kunde någon duktig person lära barnen känna igen bokstäverna, stava och även läsa i bok. Skolmästaren själv tog hand om ytterligare läsning och kristendoms-

---

⁵⁸ *Svenska Folkskolans historia*, del 1, sid 424; Wagnsson R., sid 119.

⁵⁹ *Ibid.* sid. 425.

⁶⁰ *Ibid.*, sid 464.

⁶¹ *Ibid.*, sid 471.

kunskap. Denna typ av hemskola fanns långt fram i tiden, då nästan varje by hade egen småskola.

Prästeståndet skrev år 1779 till Kung. Maj:t, med önskan om att det i alla församlingar i riket skulle finnas ordentliga skolor med skolhus och lärare, där allmogens barn kunde få nödvändig undervisning. Fanns inget skolhus kunde man använda sockenstugan eller klockargården. Skulle läraren flytta från det ena stället till det andra blev många barn utan undervisning. Läraren kunde med nytta handleda 20, högst 30 barn samtidigt. Detta var i enlighet med Pro Fides grundtankar. Skolgången med innantilläsning och skrivning skulle börja vid 7 års ålder, så Luthers lilla katekes skulle vara inlärd senast då barnet fyllt nio år och Svebilii förklaring, när det hunnit till det tolfte.⁶²

Till prästeståndets skrivelse fanns "*Regler angående undervisningen*". De gav noggranna föreskrifter om barns skolgång och undervisningens genomförande. Föräldrarna borde sätta sina barn i skola "i tid", samt hålla dem till regelbunden skolgång tills de av kyrkoherden examinerats och blivit godkända.

År 1767 kom Claes Eek till Ödeshög som komminister, till "ett hårt, sovande och obelevat suparefolk". Man ville inte låta barnen och ungdomarna komma till förhör och lära sig de första bokstäverna av Guds Heliga ord. Han lyckades sommartid samla de mindre barnen i kyrkan till katekesundervisning och lärde dem psalmversar och vann barnens hjärtan genom sin kärlek till dem. Vänner från den herrnhutiska Brödräfsamlingen i Stockholm uppmuntrade honom och väckelsepredikanten P. Murbeck uttalade en profetia om, att "dessa ödeshögar skulle uppbyggda bliva, att ljus och salighet skulle uppgå från det, som öde ligger". Efter elva år kunde Eek säga, att Gud besökte "ödeshögarna" med kraft och välsignelse.⁶³

5. BISKOP TROILS VISITATION

År 1783 hade biskop Uno von Troil visitation i Stora Åby socken. Han förhörde barnen i Ödeshög i kristendom, sittande på en stol innanför altarringen. Han fann därvid, att barnen i Ödeshög i sina svar och sitt förstånd vida överträffade allt vad han förmärkt i andra församlingar. Efter det han haft enskilt samtal under två timmar med komminister Eek utropade biskopen : "*Nu har jag talat med magister Eek om allt som försiggår och*

---

⁶² Svenska folkskolans historia, sid 473.

⁶³ Ibid., sid 430: Linköpings Stifts julbok 1928, sid 188-191.

försiggått här i Ödeshög. Jag önskar att i alla edra församlingar vore så skönt. Då skulle kristendomen återföras till sitt rätta anseende".⁶⁴

Vid visitationen behandlades barnens undervisning. Alla hade inte möjlighet att bli undervisade av komminister Eek, på grund av långa avstånd och brist på skjuts. Det framgick att barnundervisningen i Stora Åby sköttes av föräldrarna eller av någon äldre läskunnig kvinna. Prosten talade om ett projekt till förbättring, vilket skulle föredragas innan visitationen var över.

I visitationsprotokollets andra akt, sjunde paragraf står: "*Att till barnens angelägna förkovran och övning, skulle en undervisning antagas i Stora Åby församlings sockenstuga, med särskild skolemästare.*"⁶⁵

Då Stora Åby inte bara behövde en skola blev det två lärare, en med ambulerande tjänst och den andra i skolan vid kyrkan. Fattiga barn, som inte kunde betala undervisningen, skulle få bidrag genom två kollektor årligen.

Sockenstämman beslöt anta en Åke Eriksson att mot betalning årligen flytta mellan församlingens rotar, allt efter antalet barn. Vidare beslöts att till skolmästare rekommendera en Vetterling från Jönköping. Denne skulle inom två månader få tid på sig hos Häradshövdingen att "*bli bättre kallad till liv och skicklighet i ämbetet.*"⁶⁶

5:1 De Rogiers skolfond i Stora Åby

Hösten 1803 dog kyrkoherde Tenggren och vakansen varade till 1805. Den förste vice pastorn var J.H. De Rogier, en ung präst som kände komminister Eek och var herrnhutare liksom denne. Av namnet framgår, att han var av vallonsläkt, närmare bestämt fransk hugenott. Släkten kom till Sverige år 1601.⁶⁷

J.H. De Rogier skrev ett testamente innan han dog 1804. Testamentet var en summa pengar till en skolfond och summan skulle delas lika mellan Stora Åby och Ödeshög.

Vid valborgsmässostämman 1804, i dess fjärde paragraf, valdes fjärdingsmannen Lars Bråstedt till att bevaka testamentet och vid tvister följa ärendet vid rättegång.

På sockenstämman i maj 1806, då testamentet fått laga kraft i Häradsrätten, räknades medlen. Enligt testator, skulle summan delas lika och bli till skolfond. För att summan inte skulle försvinna, måste

⁶⁴ VaLa, Stora Åby, Kl:a 1, Visitationsprotokoll.

⁶⁵ VaLa, Stora Åby, Kl:a1, Visitationsprotokollets andra akt, paragraf 7.

⁶⁶ VaLa, Stora Åby, Kl:a 1, Sockenstämmoprotokoll efter visitationen, år 1784.

⁶⁷ Svenska Ättartal, bok 8, 1892, sid 133.

fjärdingsmannen företaga redovisning varje sockenstämma på Valborgsmässoafton. Summans huvudkassabok skulle förvaras i kyrk-kistan.⁶⁸

På en extra sockenstämma i februari 1810 föreslogs till socknens fattiga invånares lättnad, att en barnalärare skulle anställas. Sockenmännen såg nyttan av en skolinrättning, men då sockenstugan redan var upptagen av hjälpklockare Svartling, blev denne utsedd till barnalärare. Hans lön för denna syssla skulle främst komma från De Rogiers testamenteriska disposition till fattiga barns undervisning. Om Svartling inte skulle ha den kunskap, som var nödvändig, skulle församlingen senare anställa behörig skolmästare vid behov.⁶⁹

Flera bönder lånade ur denna kassa mot bra ränta. Kapitalet växte, så totalsumman inkluderade år 1810 25 Riksdaler Banko i medel. Räntan gick främst till barnundervisningens handledning, som gavs av kyrkvaktare Hjertlo. Han undervisade barn själv mot en riksdaler för varje och fick som mest ha åtta elever samtidigt. Flickan Maja Carlsdotter från Järnstad behöll de riksdaler, som Hjertlo skulle få, tills hennes undervisning var avslutad. Hon betalade mer, då hon även bodde hos kyrkvaktaren.⁷⁰ Kyrkoherden, C.G. Ekmanson, kontrollerade emellanåt denna undervisning.⁷¹ Räntan på kapitalet räckte även till inköp av premieböcker till de flitigaste nattvardsbarnen, katekeser utdelades gratis till de fattigaste liksom medel till undervisningen och näringshjälp åt de torftigaste.⁷²

5:2 Undervisningen i Stora Åby socken

När De Rogier testamenterat pengar till en skolinrättning, blev intresset för undervisning större. År 1813 blev Doktor Rosén ny kyrkoherde i Stora Åby. Han påminde om nödvändigheten av en skola och lärare för barns undervisning. Församlingens ledamöter slöt enhälligt och gärna upp i detta viktiga och angelägna ämne, men inget beslut fattades år 1815.⁷³

Rusthållare Jöns Zackrisson blev ansvarig för att hålla tillsyn och ordning utanför kyrkan under gudstjänsten. Att det ålåg organist och klockare att undervisa barnen i läsning antyddes också i ett sockenstämmoprotokoll från 1814.⁷⁴

⁶⁸ VaLa, Stora Åby, K1:a1, sid 266.

⁶⁹ VaLa, Stora Åby, K1:a 1, sid 287.

⁷⁰ VaLa Stora Åby, K1:a 1, sid 275.

⁷¹ VaLa, Stora Åby K1:a 1, sid 289.

⁷² Petré, *Försök till beskrivning över Östergötland*, band 2, sid 472.

⁷³ VaLa, Stora Åby, K1:a 2.

⁷⁴ VaLa Stora Åby, K1:a 2, 27/11 1814.

Annexförsamlingen i Ödeshög hade skollokal för undervisning, vilket gjorde det lättare för barn att komma till skolan. Stora Åby arbetade mest med ambulerande undervisning för de mindre barnen.

Huvudundervisningen var i sockenstugan vid kyrkan. Där hade både klockare och vaktmästare ansvar för undervisningen. Skolkassans ändamål var att lära fattiga barn läsa. Sexmän och rotemästare inom varje rote hade i uppdrag att omgående meddela uppgifter om barns behov, liksom på personer lämpliga att undervisa.⁷⁵ Då skolkassans räkenskaper granskats fanns räntemedel att användas som premier till duktiga barn och till barn som inte utan understöd kunde få nödvändig kunskap och livsuppehälle.⁷⁶

Det var föräldrarnas plikt att hålla sina barn i skola för att dessa skulle bli rätt fostrade och lära sig att leva rätt.⁷⁷

Som uppfostringshjälp av skolkassans kapital anslogs 4 Riksdaler av räntan till ensamstående mödrar. Medlen räknades i Banco, d.v.s. 1 Rikdaler Banco var lika mycket som 3 daler silvermynt. Till skolkassan räknades också De Rogiers testamente och kollektmedel.

I Stora Åbys summariska räkenskaper från 1830-talet syns klart vart räntemedlen gick. Två pojkar fick läshjälp och Nya Testamenten delades ut till nattvardsungdomar. Man prenumererade på Dillners psalmodikon, enligt Domkapitlets ämbetsbrev. Det köptes psalmböcker till fattiga barn och år 1831 köptes tjugo ex. av biblisk historia. Kapitalet som skänks, växte med 32 Riksdaler på några år, trots att pengar delats ut och böcker inköpts⁷⁸.

Behovet av bättre skollokal ökade och vid vakansen efter doktor Rosén åren 1834-1835, skrev de styrande i Stora Åby till Kungen. De önskade få använda pengar från den obesatta kyrkoherdetjänsten till skolbyggnation. Svaret kom i nov. 1835. Där står det klart att Stora Åbys och Ödeshögs socken skulle ansvara för folkskolans tillkomst och underhåll.(Bil II) Efter ett cirkulär i juli 1809, måste alla socknar årligen lämna in redogörelse för donationsmedel för skolor till Domkapitlet.⁷⁹

6. HUSFÖRHÖRSLÄNGDERNA

Konventikelplakatet år 1726 ställde husförhören direkt i undervisningens tjänst. En Kunglig skrivelse år 1748 bestämde, att prästerna skulle föra

⁷⁵ VaLa, Stora Åby, K1: a 2, sid 85.

⁷⁶ VaLa, Stora Åby, K1:a2, sid 95.

⁷⁷ VaLa, Stora Åby, K1: a 3, Protokoll den 22/10 1817.

⁷⁸ VaLa, Stora Åby, K1:a 3 räkenskaper året 1/5 1832- 30/4 1833.

⁷⁹ 1686-års KL., kap 24, sid 476-477.

husförhörslängder.⁸⁰ Här har vi allt material till den landsomfattande befolkningsstatistik, som löpt sedan 1748 och som anses vara den äldsta i världen.

De äldsta husförhörslängderna i Stora Åby omfattar åren 1793-1804. Husförhörens betyg är indelade i spalter, lik moderna betygskataloger.⁸¹

Första spalten: Innanläsning. Många var duktiga i detta.

Andra spalten: Luthers Lilla Katekes. Standarden här var nästan lika hög som läsförmågan.

Tredje spalten: Hustavlan eller läran om de tre stånden. Tavlan var indelad i tre rubriker: Kyrkoståndet,, Politiska ståndet och Hushållsståndet.⁸² Här var förmågan avgjort låg.

Fjärde spalten: Botpsalmer. Psaltarpsalmer, som blivit psalmer i psalmboken. Få kunde dem.

Femte spalten: Svebilii katekes. Den behärskades av många.

Sjätte spalten: Förstår: Katekesförhörets viktigaste del, viktigare än att kunna utantill. Här skulle man tala om varför t.ex. buden fanns i katekesen.

Ett par byar i Stora Åby socken har undersökts, rörande husförhörslängderna.⁸³ Aleryds by i socknens södra del, nära smålandsgränsen, med tolv hushåll. Stora Åby by vid kyrkan som bestod av 8 gårdar med många hushåll på ägorna.

Kunskapsmässigt skiljer sig inte byarna åt. Många var duktiga i alla stycken, men vissa brister noterades i den tredje och fjärde spalten.

Anmärkningsvärt var dock, att en ung dräng i Stora Åby skattegård hade omdömet "ypperligt" inskrivet i samtliga spalter. (Bil III, visar betygens historia 200 år.)

I nästa husförhörslängd från 1805-14, finns bara fem spalter. Där visade den första spalten dagen för förhöret och spalterna med Hustavla och Botpsalmer hade uteslutits.

År 1811 utkom Lindbloms katekes med förklaringar. Kyrkböcker påbörjade efter 1811 använde beteckningarna "läser" och "förstår" efter Lindbloms utgåva.

Husförhörslängderna med bara fyra spalter har mera noga undersökts i spalten "läser". Spalten har undersökts i de olika husförhörslängder som finns fram till 1842, då "folkskolan" kom.

⁸⁰ Söderström L. *Norrländskt sockenliv under 1700-talet*, sid 60-61.

⁸¹ VaLa, *Stora Åby, A:1*.

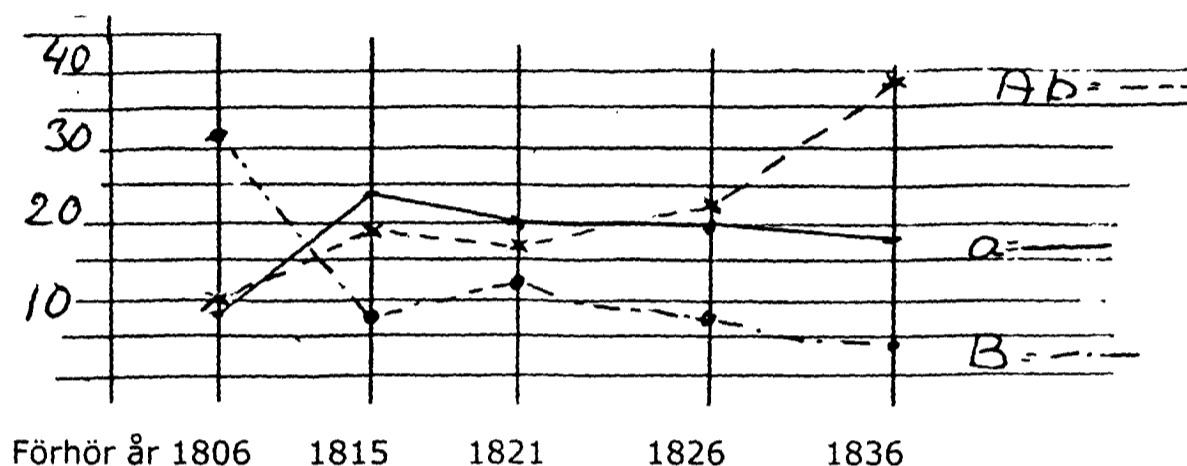
⁸² Pleijel H. *I hustavlans värld*, sid 30 och 37.

⁸³ VaLa, *Stora Åby, A:1:1*.

Husförhörslängder mellan åren 1806 till 1836 har använts med stickprov på de första femtio barnen i Stora Åby, närvarande och bedömda av prästen. Urvalet består av de första byarna i husförhörslängderna från början tills lika antal betygsatta barn uppnåtts.

Stickprov på läskunnigheten i Stora Åby mellan 1806-1836.

Antal elever ca 50

Heldragen linje motsvarar "4" i moderna betyg, streckad linje motsvarar en stark "3:a" och streckprickad linje motsvarar en svag "3:a"

7. SAMMANFATTNING OCH SLUTSATSER

Genom studerandet av folkundervisningen blir utvecklingen tydligare. En del av undervisningen har varit att lära utantill. Kyrkan och klostren lärde genom guds tjänster människor att följa med i psalmer och bön. Genom att samma ritual användes varje gång, kunde många stora delar av den utantill. Klostren hade även skola. Där började undervisningen. Genom reformationen ökade det svenska språkets värde. För att alla skulle kunna Luthers Lilla Katekes, arbetades en skolordning fram tillsammans med kyrkoordningen år 1571. Kyrkans katekesförhör blev gemensamma för alla församlingsbor och viktiga om man ville hävda sig. Behövde man mer kunskaper, sökte man sig till en stad med skrivskola. Staden kunde även ha handelsutbildning eller hantverksutbildning. Vanliga arbetare behövde ingen ytterligare kunskap än grunderna.

Skolordningens regler följdes bra, vilket biskop Spegels visitation bevisar i Stora Åby. I stora pastorat behövde prästen medhjälpare, våra första

kaplaner eller diakoner, vilka blev ett led i undervisningen med lön av klockarräntan. Man började underisa, inte bara med innanläsning eller att rabbla utantill. Prästen började ha undervisning med frågor och svar. Kunskapsnivån kontrollerades regelbundet av prosten och vid biskopsvisitation blev det stort förhör på församlingsbornas kunskaper. Kyrkolagen år 1686 blev ett "hastverk" på grund av konungens ingripande och maktspråk. Skolan blev åsidosatt, men det fanns biskopar, som gjorde mycket för skola och undervisning. Biskop Spegel såg till att undervisningen inte pågick hela året utan indelades i terminer.

Biskop Svebilii katekes från år 1693 var så bra, att den förekom i husförhörslängderna fram till år 1811. Husförhör i all ära men äldre hade svårt att lära sig nya psalmer eller komma ihåg budordens förklaringar. Kraven på kunskap växte och efter 1723 var man tvungen gå till skolan. Slarvade man kunde det bli kyrkotukt.

Redan på 1700-talet förekom "skolk" i skolan. Ett par soldater hade uteblivit från förhör. De blev straffade av översten. Församlingsbon, som aldrig kom på husförhör eller gått till nattvarden, dömdes av världslig rätt men dog innan dom fallit.

Prästen Eeks arbete i annexförsamlingen Ödeshög är ett bra exempel på hur undervisningen kunde ge positiva resultat redan på 1700-talet.

Vidare gav biskop Troils visitation besked om läskunnigheten i Ödeshög. Flera andra visitationsprotokoll finns bevarade och läskunnigheten var god vid alla tillfällen. Läskunnigheten var inte sämre i Stora Åby, där det fanns samma "andas"män. De Rogier, som testamenterade pengar till skolfond, kände Eek och båda var herrnhutare. De Rogier dog 1804 och av hans testamenterade pengar fick många hjälp till böcker, pengar eller till livets nödtorft under skoltiden. Dessutom gick två kollektor årligen till hjälp till fattiga barns undervisning. Av kapitalet lånade personer mot ränta, så summan växte trots att många flera fick hjälp.

Stora Åby arbetade med en roterande skola för de mindre barnen och storskola vid kyrkan för de äldre med flera lärare. Antalet barn blev större och behov av bättre skollokal ökade.

Konventikelplakatet från år 1726 ställde husförhören i undervisningens tjänst och genom det kan man utläsa vad som ansågs vara viktigast. Innantilläsning vann klart över katekesen och framför allt syns hur svårt det var för många att förstå text. Skolan hade därvid stor funktion att fylla. Undervisningens vikt ökade under hela undersökningsperioden, så att de flesta kunde klara sig genom "folkskolan", innan den fick egen stadga år 1842.

8. SLUTORD

Sedan urminnes tider har det funnits intresse av att förmedla traditioner och kunskaper om olika saker och händelser. Det skedde först genom muntlig tradition och senare genom utantillärning av text. Sedan skriftspråket utvecklats blev skrivning, läsning och att förstå en text viktigare än att mekaniskt upprepa den. Denna utveckling fortsätter ännu i våra dagar. Studien visar, att behov av duktiga, utbildade lärare har funnits i alla tider, liksom svårigheterna att fånga barns intresse för undervisningens nytta.

ORDFÖRKLARINGAR

Herrnhutismen, herrnhutare:

En religiös rörelse, som grundades i Tyskland på 1700-talet, som spreds till Sverige främst genom "väckta" präster. Rörelsen betonade det lutherska arvet, förenat med pietistisk missionsiver. Kännetecken var innerlig fromhet med betoning på Kristi blod och sår. Den personliga tron och omvändelsen var viktig, vari läsundervisning var viktig del.

Hugenotter:

Namnet förekommer som namn på franska protestanter från reformationstiden fram till 1800-talet. Genom att Frankrike var katolskt land förföljdes hugenotterna, många flydde till andra länder för att få fristad. De var ofta duktiga yrkesmän och "bildade" personer. Till Norden kom en mindre del, då ländernas lagar ej tillät invandring av främmande trosbekännare.

Profoss: Övervakade ordning och verkställde bestraffning i armén

Psalmodikon:

En resonanslåda med en sträng, som spelades med stråke. Instrumentet användes ofta till psalmsång, då orgel ej fanns t.ex. vid husförhör. Notskriften bestod av siffror, ingraverade på instrumentet. Dillners Psalmodikon var närmast en "koralbok".

Riksdaler: År 1770-71 blev 1 Riksdaler Banco = 3 Daler silvermynt

KLOSTREN I ÖSTERGÖTLAND:

Alvastra cistercienserkloster

Vreta Kloster cistercienserkloster

Askeby, cistercienserkloster

Skänninge två dominikanerkloster, ett Fransiskanerkloster

Söderköping två Fransiskanerkloster, ett dominikanerkloster

Linköping Fransiskanerkloster

Vadstena två Birgittinerkloster

Krokek, troligen johaniterkloster.

KÄLLOR TILL BILAGORNA

Bilaga I är hämtad ur Georg Brandells " *Svenska undervisningsväsendets och uppfostrans historia,*" insprängd mellan sidorna 328 och 329.

Bilaga II är hämtad från Vadstens Landsarkiv, Stora Åby, KI:a 3.

Bilaga III är hämtad från flera källor.

- a) Vadstena Landsarkiv, Stora Åby, AI:1
- b) Vadstena Landsarkiv, Stora Åby, AI:2- AI:6
- c) Bokstavsbedömning från Norrköpings Folkskolor på 1950- talet
- d) Bokstavsbedömning från Norrköpings Kommunala Flickskola, 1954
- e) Läroplan för Grundskolan år 1969 (LGR-69)
- f) Läroplan för Grundskolan år 1984 (LGR- 84)

Arbetsordning för klasserna II-IV enligt 1571 års skolordning

Tid	M å n d a g	T i s d a g	O n s d a g	T o r s d a g	F r e d a g	L ö r d a g	S ö n d a g
5-8	S a n g						
	Uppläsning av läxorna i formlära (klass II), syntax (klass III), prosodi (klass IV)	Läsning av Aisopos, Mosellanus eller Erasmus (klass II), Terentius eller Plautus (klass III), Virgilius eller retorik o. dialektik (klass IV)	Repetition av det på måndagens och tisdag- ens morgontimmar behandlade	Uppläsning av läxorna i formär (klass II), syntax (klass III), prosodi (klass IV)	Läsning av Aisopos, Mosellanus eller Erasmus (klass II), Terentius eller Plautus (klass III), Virgilius eller retorik o. dialektik (kl. IV)	Repetition av torsda- gens och fredagens läxor med profant in- nehåll	
	F ö r h ö r p å v e r s e l l e r s e n t e n s						
	Förklaring av läxorna			Förklaring av läxorna			
9-10	A f t o n v e r s e n b e s t ä m m e s						
	G e n o m g å n g a v l a t i n s t i l a t, varunder halva antalet lärjungar arbeta på egen hand						
	Grammatiska övningar med elever i klass II under ledning av informanter						
12-1	S a n g						
1-2	B i b e l l ä s n i n g eller katekes		Repetition av de under måndagen och tisdagen lästa styckena i bibeln och katekesen	B i b e l l ä s n i n g eller katekes		Repetition av de under torsdagen och fredagen lästa styckena i bibeln och katekesen. Förhör	
2-3	L ä x l ä s n i n g						
3-5	B e h a n d l i n g a v a f t o n v e r s e n					Förhör på Donaten. Läsning av Cicero (klass III o. IV)	
	Läsning av Erasmus eller Camerarius (klass III, IV)	Läsning av Cicero (klass III, IV)	Repetition av det på måndagen och tisdagen på samma timmar lästa	Läsning av Erasmus eller Camerarius (klass III, IV)			
	B e s t ä m m a n d e a v v e r s e l l e r s e n t e n s						
	Uppgift för latinstil						
	S å n g o c h b ö n						

Bilagga I

Bilaga II

Stora Åby och Edeshög har i underdänighet anhållit om att Sta av nämnda då lediga Pastorat sedan nådeåret tilläudalupit i Stora Åby moderförsamling och till förbättring av den som i Edeshögs församling sedan är anlagd, mot att sökanden förbinder sig att under tiden behörligen vårda och underhålla k. h. bostället med tillhörige ägor.

Att försvarande underdäniga ansättning inte tycks vara på lagliga stäl grundat, att nyttan av folkskolan var obestridlig men deras iurättade borde vara kommunens åliggande att sådana iurättningar utgår från ett gemensamt insett behov och genom sådana bidrag underhållas och inte av prästens lönepatt, vid valans. Av detta framgår klart, att Stora Åby och Edeshög själva skulle ansvara för folkskolans tillkomst och underhåll.

14 nov 1835

Aug. von Hartmaudorff

Carl Johan

BILAGA III

I Stora ÅBys äldsta bevarade husförhörslängd åren 1793 till 1804, var det omdömen.

y = ypperligt
n = nöjaktigt
i = icke nöjaktigt

De senare husförhörslängderna hade bokstavsbedyg, vilket stickprovet visar. Dessa bokstavsbedyg fanns kvar i Folkskolan, Enhetskolan och Grundskolan fram till LGR 69.

Betygsgraderna äro

för *kunskaper och färdigheter*:

A = berömlig,
a = med utmärkt beröm godkänd,
AB = med beröm godkänd,
Ba = med nöje godkänd,
B = godkänd,
BC = icke fullt godkänd,
C = underkänd,

för *uppförande och ordning*:

A = mycket gott (god),
B = gott (god),
C = mindre gott (god),
D = dåligt (dålig).

Läroverk, Realskolor och Flickskolor hade annan benämning på betyget Ba. På Folkskolebetyget stod det "*med nöje godkänd*" och på Flickskolebetyget stod det "*icke utan beröm godkänd*".

LGR 69, Läroplan för Grundskolan år 1969 införde relativa betyg med siffrorna 1 till 5 och tyngdpunkten skulle ligga på siffran 3.

antal elever 7 24 38 24 7

En normalkurva:

med betyg 1 2 3 4 5

LGR 84, Läroplan för Grundskolan år 1984, gäller för elever födda år 1978 eller senare. Nu blev det åter omdömen i stället för siffror.

MvG = Mycket väl Godkänd

VG = Väl Godkänd

G = Godkänd

U = Underkänd

KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING

Otryckta källor:

Landsarkivet i Vadstena, VaLa:
 Stora Åby Husförhörslängder AI:1-7
 Stora Åby Sockenstämmoprotokoll KIa:1,2,3,6
 Stora Åby Visitationsprotokoll CI:1 och EI:1

Tryckta källor: Anförd litteratur.

Brandell Georg, *Svenska undervisningsväsendets och uppfostrans historia*, Lund 1931
 Fredriksson, Viktor: *Svenska Folkskolans historia, del I,II* Stockholm 1940
 Färnström Emil, *Hist. inl. till Kyrko-och skolordning 1571*, Stockholm 1932
 Johansson, Egil: *Den svenska boken 500 år*, Stockholm 1983
 Julhälsning från Linköpings stift år 1910
 Kyrkobeskrivning över Stora Åby kyrka, Linköping 1969
 Kyrkolagen år 1686
 Kumlien Kjell: *Svensk historia för gymnasiet*, Stockholm 1959
 Linköpings Julbok år 1928
 Meurling, Erik: *Linköpings Stifts Herdaminne, del V*
 Petré, *Försök till beskrivning över Östergötland*, Linköping
 Pleijel, Hilding: *Hustavlans värld*, Stockholm 1970
 Riksantikvarieämbetet: *Arkeologi i stensträngsbygd*, Linköping 1997
Svenskt Ättartal nr 8 år 1892, register
 Söderström, Lennart: *Norrländskt sockenliv under 1700-talet*, Ö-vik 1984
 Wagnsson Ruben, *Vår undervisning från medeltid till enhetsskola*, Kalmar 1955
 Widegren, *Försök till en ny beskrifning öfver Östergötland*, Link. 1828
 Åkersten Ulf: *Läroplan för Grundskolan, LGR 69*. Stockholm 1969.

Övrig litteratur:

Hasselqvist, Susanne: *Ödeshögsbor*, Ödeshögs kulturnämnd 1988
 Johansson, Egil: *Kyrkböckerna berättar*, Umeå 1983
 Johansson, Egil: *Sockenliv i äldre tid*, Umeå 1985
 Kjellberg, Knut: *Väckelsearvet, Vårgårda* 1986
 Luthers Lilla Katekes, 1878 års utveckling,
 Svenska Gods och Gårdar, del 19, Lysings härad, Uddevalla 1940
 Svenska Kyrkans Bekännelseskrifter, Stockholm 1957
 Svenskt Biografiskt Lexikon, band 11, Stockholm 1945
 Sveriges Bebyggelse, Landsbygden, Uddevalla 1946
 Wentz, Hilmer: *Klockaren i helg och söcken*, Malmö 1980